

УДК 340

Скुरіхін С.М.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У результаті дослідження виділені функціональні характеристики правової культури військовослужбовців. Ці характеристики поглиблюють розуміння правових явищ, що існують у збройних силах, дозволяють враховувати негативні тенденції, вносити своєчасні корективи та сприяти зміцненню режиму правопорядку у військових колективах.

Ключові слова: правова культура, збройні сили, військовослужбовці.

Збройні сили - інститут держави, що займає особливе місце в її механізмі. Специфіка призначення і діяльності збройних сил, високі психологічні й фізичні навантаження при виконанні військовослужбовцями своїх обов'язків, підвищене почуття обов'язку, пов'язане із сакралізацією відповідальності перед державою (Батьківщиною) і інші фактори, сприяли виділенню військовослужбовців в окрему соціальну спільноту. Дана спільнота характеризується наявністю власної системи цінностей, традицій, особливостями менталітету, правосвідомості, правової культури.

В Україні сьогодні Збройні Сили перебувають на етапі реформування. Будь-яка соціальна структура, у тому числі й збройні сили, у такі періоди відчувають серйозні потрясіння. Руйнуються існуючі соціальні зв'язки, скорочення приводить до напруженості у військових колективах, витку правопорушень і в остаточному підсумку - до зниження рівня боєздатності армії. Тому актуалізуються питання, пов'язані зі зміцненням законності й правопорядку в Збройних Силах України, визначенням шляхів подолання негативних аспектів періоду реформування. Більшість цих питань пов'язані з рівнем правосвідомості і правової культури військовослужбовців.

Дослідженню правової культури в юриспруденції приділяється досить велика увага. У різні часи проблемами правової культури займалися такі вчені як: Алексєєв С.С., Баранов П.П., Козюбра М.І., Копейчиков В.В., Костакі Г.І., Лукашова О.А., Назаренко О.В., Невважай І.Д., Нерсесянц В.С., Оборотов Ю.М., Поляков А.В., Рабінович П.М., Сальніков В.П., Смоленський М.Б., Соколов Н.Я. і ін. Теоретичні аспекти правової культури військовослужбовців у науковій літературі практично не піднімалися. Тому питання сутності правової культури військовослужбовців Збройних Сил України, її зовнішніх проявів і соціального призначення заслуговують самого детального вивчення.

У даному зв'язку велике практичне значення набувають динамічні складові правової культури військовослужбовців, які розкриваються у функціональному ракурсі.

Функція (від латинського *functio* - виконання, здійснення) - зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта в даній системі відносин [15, С.526], це одна з найбільш істотних характеристик даного об'єкта. Під функціями часто розуміють напрями, по яких здійснюється відповідна діяльність і досягаються певні цілі. У юриспруденції

термін «функція» часто вживається для характеристики соціальної ролі того або іншого феномену.

Якщо розглядати функції загальної культури, то можна побачити велику кількість підходів при виділенні тих чи інших функцій. Наприклад, професор Оганов А.А. вважає найбільш характерними функціями культури: гуманістичну, акумулюючу, компенсаторну, комунікативну, естетичну, пізнавальну, виховну, духовно-охоронну й символічну [8, С. 39]. Професор Кармін А. С. виділяє інформаційну, адаптивну, комунікативну, інтеграційну і функцію соціалізації [2, С. 27-33]. Окремі автори відзначають також існування аксіологічної, регулятивної, світоглядної [14], рекреативної [5, С. 60] і інших функцій культури. Це пов'язане з багатозначністю (полісемантичністю) культури. Сьогодні існують десятки підходів, сотні визначень культури, іноді вони є протилежні за змістом.

Правова культура виконує основні функції загальної культури: спрямована на задоволення соціальних потреб, впливає на соціально-правову дійсність. Однак, при дослідженні проявів культури в правовій сфері більшість авторів, слідом за професором В.П. Сальніковим виділяють, насамперед, пізнавально-перетворюючу, праворегулятивну, ціннісно-нормативну, правосоціалізаційну, комунікативну, прогностичну функції [11, С.28-30]. Цієї точки зору дотримуються такі вчені як, Баранов В.М., Костакі Г.І., Кельман М.С., Сухонос В.В., Пархоменко Н.М. та ін.

Слід зазначити, що вивченню функціонування правової культури передували відповідні дослідження правової свідомості. Функціональним аспектам правосвідомості були присвячені роботи І. Е. Фарбера, О. А. Лукашової, А. Р. Ратінова, М. І. Козюбри, В. В. Оксамитного, О. В. Назаренко, І. Ф. Покровського, Н. А. Бури, А. К. Івлева. Наприклад, О.А. Лукашова, до основних функцій правосвідомості відносить гносеологічну або пізнавальну, прогностичну, правового моделювання, регулювання і виховного впливу [6, С.104-106]. Сьогодні відповідно до концепції, що поділяється багатьма авторами (В. І. Камінська, А. Р. Ратінов, Н. Л. Гранат, Т. В. Синюкова, Ю. М. Оборотов, А. Ф. Крижанівський і ін.), функції правосвідомості пов'язані з її структурою, при цьому виділяють: пізнавальну, оцінну і регулятивну функції правосвідомості. На теоретичні розробки в галузі правової свідомості опираються вчені під час розгляду функціонування правової культури.

Функціональні характеристики правової культури знаходять своє висвітлення у військовій сфері. Однак специфіка військової служби й завдань, покладених на збройні сили, накладають свій відбиток і визначають особливості функціонування правової культури військовослужбовців. На нашу думку, варто виділяти наступні функції правової культури військовослужбовців: інформаційно-правову, регулятивну, комунікативну, ціннісно-нормативну, правосоціалізаційну.

Професор А. С. Кармін, виходячи з інформаційно-семіотичного підходу, визначає культуру як «соціальну інформацію, що зберігається й накопичується в суспільстві за допомогою створюваних людьми знакових засобів» [2, С. 27]. При такому розумінні культури найважливіше значення приділяється інформації як засобу передачі соціокультурного досвіду від покоління до покоління. Культура при цьому являє собою особливий тип інформаційного процесу. На відміну від тваринного світу, передача інформації здійснюється не генетичним шляхом, а за допомогою знакових систем.

Думки й уявлення, виражені в цих системах, набувають самостійного значення, стають соціальною інформацією, носієм якої є не окремий індивід, а певна спільнота, її культура. Завдяки культурі стає можливим історичне накопичення й множення інформації, яка перебуває в розпорядженні людини [2, С. 25-26].

Використовуючи даний підхід, правову культуру можна визначити як інформацію про правові артефакти, що зберігаються й накопичуються за допомогою знакових засобів. Під правовими артефактами (від лат. *arte* - штучний; *factus* - зроблений) виступають всі існуючі правові явища, створені людиною від предметів до думок, засобів і способів дій. Це і правові цінності, норми, процедури, правосвідомість, правове мислення, правотворчість і реалізація права, юридична діяльність. Вся накопичена інформація про правові артефакти визначається як правова спадщина. Правова спадщина включає систему зв'язків, відносин і результатів правового розвитку минулих історичних епох у межах окремо взятої правової культури, правової системи, правової сім'ї [7, С. 275]. Виходячи з цього, правову культуру соціальної спільноти можна представити як стан правової спадщини, виражений через сукупність всіх правових явищ, властивих цій спільноті.

При розгляді правової культури такої соціальної спільноти, як військовослужбовці, інформаційно-правова функція має істотне значення. Правова спадщина в збройних силах виражається через правові ритуали, традиції, звичаї, правовий менталітет.

До правових ритуалів і традицій відносять сформовану і діючу в певному культурно-національному середовищі впорядковану систему дій, спрямовану на досягнення якої-небудь мети і найчастіше має не тільки правове, але й соціальне значення. У військовому колективі такими є, наприклад: носіння військової форми одягу, прийняття присяги, військове вітання, порядок вручення нагород, погон, несення бойового чергування, поважне відношення до Бойового прапора й т.і. Взагалі все життя і діяльність армії має ритуальний характер. Статути збройних сил фактично є кодифікацією ритуалів і традицій, підкреслюючи їхній правовий характер. Військові ритуали, традиції та звичаї допомагають зрозуміти сутність цієї професії, усвідомити відмінні риси менталітету військовослужбовців. Дух лицарства, впевненості у власному народі, армії, прагнення не порушувати закони та звичаї війни, закладений у свідомості українського народу ще Київським князем Святославом, який не таївся, готуючись до військового походу: «Хочу на вы ити!» [4, С. 53-54]. Правовий досвід попередніх поколінь зберігається та накопичується в армійському середовищі, формуючи особливий шар правової культури військовослужбовців.

Регулятивна функція правової культури військовослужбовців спрямована на забезпечення стійкого, злагодженого, динамічного та ефективного функціонування збройних сил. Властиві правовій культурі військовослужбовців ритуали, традиції, звичаї, набуваючи форму певних стереотипів, впливають на поведінку військовослужбовців, сприяють консолідації збройних сил, забезпечують згуртування військових колективів. Традиціями пронизана не тільки службова діяльність. Ніде не закріплені правила гідної поведінки в цивільному середовищі завжди існували й виконувалися військовослужбовцями. Військовослужбовець у формі вже не належить сам собі, він є носієм корпоративних цінностей, що зобов'язують не виходити за межі належного. Військова форма виділяє його серед інших громадян. Будь-яке правопорушення або

навіть некоректна поведінка з боку військовослужбовця змінює загально визнані уявлення про моральний вигляд захисника держави, негативно відображається на авторитеті армії.

Реалізація регулятивної функції правової культури військовослужбовців здійснюється через правові та інші соціальні норми. Статутні взаємовідносини між військовослужбовцями, дисципліна, правопорядок, суворе виконання наказів командирів є тими підставами, без яких неможлива побудова боєздатних збройних сил будь-якої країни світу. Нормативне закріплення у військових статутах та інших правових актах соціально корисної поведінки, яка сприяє виконанню бойових і навчальних завдань, забезпечує стійке функціонування армії.

Комунікативна функція (від лат. *communis* - роблю спільним, зв'язую, спілкуюся) здійснює зв'язок між людьми в часі та просторі, всередині і поза певною організацією. Культура є форма спілкування, засобом якого виступає мова в широкому розумінні її значення як певна система знаків, текстів [8, С. 40]. Створення, зберігання, відтворення й трансляція правових знаків і текстів, разом з процесом їхньої інтерпретації, можливі тільки як комунікативна діяльність суб'єктів. При цьому, на думку професора А. В. Полякова, «центральна зона» правової культури є продуктом правових комунікацій і одночасно умовою, завдяки якій такі комунікації можливі, і середовищем, у якій вони здійснюються. Таким чином, у правовій культурі є правове середовище «перебування» людей, простір правових комунікацій, який самоорганізується [9, С. 190].

Правова культура військовослужбовців виконує комунікативну функцію. Діяльність збройних сил заснована на постійній правовій комунікації між військовослужбовцями. Військове законодавство суворо регламентує взаємовідносини між командирами і підлеглими, відносини між військовослужбовцями, які знаходяться на одному рівні службової ієрархії. При цьому процес комунікації в армійському середовищі має специфічні особливості. Знаки й тексти повинні бути простими, короткими й зрозумілими. Особливо важливі дані характеристики правової комунікації при здійсненні навчальних і бойових завдань, управлінні військовими підрозділами і колективними видами озброєння. Високу правову значимість у цьому зв'язку набувають накази командирів як письмові, так і усні. Вимоги, які пред'являються до наказу, як до засобу правової комунікації між військовослужбовцями, визначені законом. Зокрема, статтею 35 Статуту Внутрішньої служби Збройних Сил України передбачено: наказ повинен бути сформульований чітко і не може допускати подвійного тлумачення. Далі в статтях 37, 38 визначений порядок виконання військовослужбовцями отриманого наказу [13, С. 14-15]. Слід зазначити, що комунікація взагалі здійснюється не тільки на вербальному рівні, вона може бути представлена й за допомогою форми, кольору, звуку, розміру, жесту і т.д. Військове вітання також є засобом правової комунікації між військовослужбовцями, вказуючи не тільки на ритуальність армійського життя, але і на відносини підпорядкованості. Комунікативна функція правової культури сприяє взаєморозумінню між військовослужбовцями, формуванню правових традицій і правового менталітету. Правовий менталітет при цьому необхідно розглядати, як системотворчий фактор напряму думок, духовного складу військовослужбовців. Він виступає в основі їх групової правової культури, правосвідомості, поведінки, діяльності, спілкування.

Якісний стан правової культури військовослужбовців визначається через ціннісно-нормативну функцію. Культура, як система цінностей, формує у людини певні ціннісні орієнтири і потреби. В залежності від відношення суб'єкта до тих або інших цінностей, його правової поведінки можна судити про рівень його правової культури.

Вважається, що право є ціннісно-нормативною системою. Саме цінності повинні бути видимі, зримі для людини, а шлях до цих цінностей забезпечується правовими нормативами. В правових текстах знаходять своє відображення основні цінності правої культури, які, впливаючи на свідомість учасників правової комунікації, визначають їхню поведінку при взаємодії одне з одним.

Взагалі, у структурі цінностей військової служби виділяють п'ять основних груп: цінності військово-корпоративного характеру; військово-професійного характеру; прагматичного плану; фізичного розвитку, а також романтичні цінності [12, С. 59]. Більшість з них, будучи закріпленими у військовому законодавстві, набувають характер правових цінностей, і визначають зміст правової культури військовослужбовців. Дисципліна, чітке виконання наказів командирів, готовність до самопожертви, вірність слову, гідність, честь, гуманне відношення до противника та жертв війни є тими цінностями військової служби, які набули форму правових традицій. Повага до противника, цивільного населення мають глибокі корені у свідомості українського народу. Ще Великий князь Київський Володимир Мономах повчав, «Куда же ходяще путем по своимъ землямъ, не дайте пакости деяти отрокомъ, ни своимъ, ни чюжимъ, ни в селехъ, ни в житех, да не кляти вас начнутъ» (Куди б ви не тримали шлях по своїх землях, не дозволяйте отрокам заподіювати шкоду ні своїм, ні чужим, ні селам, ні посівам, щоб не почали проклинати вас) [10]. Певним зводом цінностей військово-правового характеру виступає Кодекс честі офіцера Збройних Сил України, прийнятий в 1999 році [3]. Цей документ не має аналогів в інших сферах державного управління. Зміст Кодексу честі розкривається через категорії: Батьківщина; патріотизм; вірність і відданість Батьківщині; бездоганне виконання обов'язків; честь; чесність; честь мундира й ін. Слід зазначити, що цінності історичні. Розуміння цінностей, їхнє забезпечення трансформувалися в різні періоди існування армії. В XVIII - XIX століттях честь і гідність офіцера захищалися на дуелі за допомогою зброї. І хоча в більшості країн Європи дуелі були заборонені, правила проведення дуелей знаходили чітку регламентацію у звичаях, а іноді підкріплювалися і правовими нормами. Тому і ставлення до честі, відвертості, честі мундира, свого полку не було формальним.

Сьогодні прагнення до реалізації військово-правових цінностей сприяє консолідації збройних сил, формуванню духу корпоративізму, формуванню й виділенню особливого виду групової правової культури.

Соціалізація (від лат. *socialis* - суспільний) це процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства [1, С. 1131]. Під правовою соціалізацією, відповідно, розуміють процес засвоєння норм і цінностей правового характеру. Культура є найважливішим чинником соціалізації, що визначає її зміст, засоби і способи. Правосоціалізаційна функція правової культури розглядається скрізь призму правових якостей особистості. На цей процес впливає правова реальність [11, С.30].

Правосоціалізаційна функція правової культури має велику значимість для функціонування збройних сил. Правова соціалізація здійснюється в безперервному процесі соціальної комунікації. Все життя людини протікає в рамках тих або інших соціальних груп (родина, коло друзів, в армії - військовий підрозділ). У військовому колективі військовослужбовець орієнтується на цінності і норми, які в ньому існують. Його поведінка багато в чому залежить від розуміння ним своєї ролі в структурі армійського життя, сприйняття цієї ролі, здатності її виконувати. Багато правових вчинків військовослужбовця пояснюються прагненням до самоствердження у військовому колективі, бажанням отримати визнання, повагу, підтримку товаришів по службі. Встановлено, що впливу групи або конформності (від лат. con-formis - подібний) піддані, більшою або меншою мірою всі люди. Конформність - явище соціально-психологічного характеру, яке присутнє у будь-якій групі, а ступінь конформності залежить від роду постійних занять, віку, особистих психологічних якостей суб'єкта [16, С.240-243].

На жаль, культурний контекст може створювати ґрунт для асоціальних форм поведінки в збройних силах: пияцтва, наркоманії, нестатутних взаємовідносин, розкрадання військового майна. Ці явища можуть набувати масового характеру, коли соціальна спільнота перебуває в кризовому стані. Сьогодні, в період реформування Збройних Сил України, на тлі загального кризового стану українського суспільства, виявляються негативні тенденції в армійському житті, падає престиж військової служби, знецінюються військові традиції, і як наслідок, виникають проблеми пов'язані із правовою соціалізацією військовослужбовців.

Правова соціалізація військовослужбовця в армії протікає тим швидше, чим вище його правова культура, готовність сприймати вимоги військового законодавства і приводити свою поведінку у відповідність із цими вимогами. Процес правової соціалізації людини є безперервним і постійним з раннього дитинства. При цьому виділяють стихійну соціалізацію, яка протікає поза формальними виховними процесами, та цілеспрямовану правову соціалізацію або правове виховання індивіда. У збройних силах особлива увага приділяється цілеспрямованій правовій соціалізації, для того, щоб у процесі правової соціалізації військовослужбовця відбувалася його адаптація до умов і особливостей військового життя.

Функціональна характеристика правової культури військовослужбовців поглиблює розуміння правових явищ, які існують у Збройних Силах України, вона дозволяє враховувати тенденції розвитку взаємин в армійському середовищі, вносити своєчасні корективи у випадках правових аномалій, сприяти зміцненню режиму правопорядку у військових колективах, і в остаточному підсумку - забезпечує підвищення боєздатності і авторитету Збройних Сил України.

Список використаних джерел та література:

1. Большой энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт. – 2004. – 1456 с.
2. Кармин А.С. Культурология / А.С. Кармин, Е.С. Новикова. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
3. Кодекс честі офіцера Збройних Сил України // Народна армія. - 2000. – 20 січня. – С. 3.
4. Кузнецов А. Воинский этикет и культура общения / А. Кузнецов // Ориентир. - № 8. – С. 53-58.

5. Культурология : учеб. пособие / составитель и ответств. ред. А.А. Радугин. – М.: Центр. – 2003. – 304 с.
6. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность : [монография] / Е. А. Лукашева. - М.: Юрид. лит., 1973. – 344 с.
7. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права) [монографія] / Ю. М. Оборотов. – Одеса : Юрид. л-ра, 2002. – 280 с.
8. Оганов А. А. Теория культуры : учеб. пособие для вузов / А. А. Оганов, И. Г. Хангельдиева. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 416 с.
9. Поляков А. В. Общая теория права : учебник / А. В. Поляков, Е. В. Тимошина. – СПб. : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Изд-во юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 472 с.
10. Поучение Владимира Мономаха [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.monomah.vladimir.ru/pouchenie.htm>
11. Сальников В. П. Правовая культура: теоретико-методологический аспект. автореф. на соискание учен. степ. доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 – «Теория и история государства и права ; история политических и правовых учений» / В. П. Сальников. - Л., 1990. – 35 с.
12. Соловьев С. С. Менталитет Российского офицера: вызовы XXI века / С. С. Соловьев // СОЦИС. – 2003. - №12. – С. 57-62.
13. Статути Збройних Сил України. – К.: ВППОЛ. – 2004. – 498 с.
14. Українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / за ред. М. М. Заковича. – К.: „Знання”, КОО. – 2001. – 550 с.; Культурологія: теорія та історія культури : навч. посіб. / за ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
15. Философский словарь. / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.
16. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология : учебник / Ю. В. Чуфаровский. – М. : Новый Юрист. – 1998. – 448 с.

Скурихин С.М. Функциональный аспект правовой культуры военнослужащих.

В результате исследования выделены функциональные характеристики правовой культуры военнослужащих. Эти характеристики углубляют понимание правовых явлений, которые существуют в вооруженных силах, позволяют учитывать негативные тенденции, вносить своевременные коррективы и способствовать укреплению режима правопорядка в военных коллективах.

Ключевые слова: правовая культура, вооруженные силы, военнослужащие.

Skurikhin S.M. The functional aspect of a legal culture of military men.

As a result of research functional characteristics of legal culture of military men were allocated. The given characteristics deepen understanding of the legal phenomena existing in armed forces, allow to consider negative tendencies, to introduce timely corrective amendments and to promote strengthening of a mode of the law and order in military collectives.

Key words: legal culture, army, military men.

Надійшла до редакції 18.05.2009 р.